

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Litteraturvetenskapliga institutionen
Interdisciplinärt arbete

Kategorilitteratur
Nyttig eller eskapistisk?

VT 2007
Författare: Jens Nilsson
Handledare: Dag Hedman och Ann Boglind

Innehållsförteckning

<i>Innehållsförteckning</i>	2
Inledning	3
Syfte	3
Teori och metod.....	4
Material	5
Tidigare forskning	7
Avhandling	11
Nyttoaspekter.....	11
Eskapism	20
Avslutning	24
Käll- och litteraturförteckning	27

Inledning

Syfte

Att läsningen av skönlitteratur kan ha en positiv effekt på en individs språkliga kompetens och dessutom kan utveckla dennes bildning är nog en allmänt omfattad hållning. Flera uppmärksammade undersökningar och satsningar inom utbildningsväsendet kan sägas styrka ett sådant antagande. Alltsedan början av 1900-talet har skönlitteraturen haft en självklar plats inom det svenska utbildningsväsendet, vilket kan sägas vittna om litteraturens presumerat berikande verkan. Dock har inte all litteratur som förekommit på marknaden ingått i den kanon som ansetts vara önskvärd inom skolans väggar. Framförallt är det den så kallade triviallitteraturen som mötts av ett hårdnackat motstånd. Under den första delen av 1900-talet valde man den enkla taktiken att helt enkelt inte låtsas om att triviallitteraturen alls existerade. Således finns det inga spår av den typen av litteratur i något läromedel från den tiden. Först under 1950-talet uppmärksammades triviallitteraturen, men då som ett stort problem och hot mot den goda bildningens litteratur.¹

Triviallitteraturens belackare har genom historien varit mångtaliga. Framför allt har man oroat sig för den tänkta negativa påverkan dylik litteratur skulle kunna ha på sina läsare och främst då på de unga läsarna. Benämningarna har växlat mellan allt från 'smutslitteratur' till 'skräplitteratur'. Vad som tidigare främst var ett moraliskt avståndstagande har idag mer blivit ett estetiskt. Framförallt är det de så kallade kategoriböckerna, kortare verk av kategorisk karaktär utgivna i serier av kioskpockettyp, som fått utstå den hårdaste kritiken. Denna enkla typ av triviallitteratur har i stort sett enhälligt utmålats som konstnärligt och moraliskt undermålig, enbart producerad för snöd vinnings skull. Enligt vissa kritiker kunde triviallitteraturen tjäna som ett slags opium för folket. Genom att appellera till 'låga' skikt hos sina läsare konstituerade den populära litteraturen en flykt från den verkliga världen till en värld där läsaren kunde spela hjälterollen och således få kompensation för sitt annars så trista liv.² Vad kritikerna ofta förbisett är emellertid alla de människors upplevelser som faktiskt konsumerar och uppenbarligen uppskattar den här typen av litteratur.

¹ Magnus Persson, "Populärkultur i skolan: Traditioner och perspektiv" i *Populärkulturen och skolan*, red.: Magnus Persson (Lund, 2000) s. 28-32.

² Åke Lundqvist, *Masslitteraturen. Förströelse – förförelse – fara?* (Stockholm, 1977) s. 120-121.

Den här undersökningens syfte är att utifrån forskning inom området undersöka om populärlitteratur av typen serieutgivna kategoriböcker kan tänkas, precis som 'högre' litteratur, vara bärare av nyttiga aspekter eller om de enbart är ett medel för verklighetsflykt. I förlängningen kan kanske resultatet, vilket det nu än blir, dessutom ha en betydelse för hur man bör se på användningen av dylik litteratur i skolan.

Teori och metod

Uppsatsen är komparativ på så sätt att genomförandet har formen av en jämförelse mellan, för undersökningen relevanta, verk. Utifrån jämförelsens resultat kommer slutsatser att dras, vilka förhoppningsvis kommer att uppfylla uppsatsens uttalade syfte.

För att läsaren inte skall behöva sväva i okunnighet om vad som senare kommer att avhandlas i denna uppsats är det viktigt att i korthet definiera vissa förekommande begrepp och undersökningens avgränsningar.

Låt oss börja med att avskilja den typ av litteratur som behandlas i den här uppsatsens ansats. Undersökningen kommer i det följande att fokusera på den typ av populärlitterära verk som brukar betecknas som kategoriböcker. Termen kategoriböcker myntades först av den amerikanska forskaren Janice Radway och är betecknande för standardiserade och språkligt okomplicerade verk, vilka utgavs i serier. Dessa böcker kan visserligen var för sig anses besitta en egen särprägel, men är ofta uppbyggda på ett likartat sätt. På den svenska marknaden representeras den här kategorin bland annat av olika romantikserier utgivna i billiga pocketupplagor, som ofta säljs i matbutiker och kiosker. Att hänföra denna kategori böcker till det populärlitterära facket är tämligen okontroversiellt. De är vad man, med Ulf Boëthius förtjänstfulla term, kan kalla för populärlitteraturens hårda kärna.³ Det är också den här typen av litteratur som Gunnar Hanssons läsarundersökning behandlar. Eftersom Hanssons nämnda undersökning kan sägas vara den här uppsatsens primärkälla är det lämpligt att dra gränsen för vad som i det följande bör avses med populärlitteratur vid vad Boëthius benämner som kategoriböcker. Det är litteratur inom denna kategori som den här undersökningen behandlar och det är också termen kategoriböcker som i det följande kommer att brukas om densamma.

³ Ulf Boëthius, "Populärlitteraturen – finns den?" i *Brott, kärlek, äventyr. Texter om populärlitteratur*, red.: Dag Hedman (Lund, 2007) s. 21.

När det i det följande refereras till litteraturens så kallade nyttoaspekter, så är det frågan om de positiva effekter på individen som forskare velat tillskriva läsningen av skönlitteratur. Dessa positiva effekter kan vara av varierande art och vad de exakt kan innebära kommer vi närmare undersöka i avhandlingen där några forskare får ge sin syn på skönlitteraturens nyttoaspekter.

Eskapism är dessutom en term som kommer att återkomma under uppsatsens avhandling. Termen är då betecknande för den verklighetsflykt en läsare av skönlitteratur kan tänkas hänge sig åt i sin läsning – både i en positiv och negativ bemärkelse.

Olika forskares syn på dessa begrepp kommer att belysas närmare i själva avhandlingen, senare i uppsatsen.

Material

För att frilägga den tidigare och ibland rådande synen på populärlitteratur har ett antal verk använts. I synnerhet har Åke Lundqvists *Masslitteraturen. Förströelse – förförelse – fara?* gagnat uppsatsen. Detta beror på att Lundqvist i sitt generella resonemang rörande populärfiktionens funktion lägger stor vikt vid vad som kan kallas dagdrömsfunktionen, vilket får betydelse för den eskapistiska aspekten i dylika verk.

Vidare har *Kiosklitteraturen. 6 analyser*, redaktör Yngve Lindung, fått tjäna som utgångspunkt för den kritiska synen på populärlitteraturen i den svenska debatten.⁴ Den är författad av sex svenska kritiker och består av analyser av några utvalda verk och genrer inom kategoriboksacket. Också i boken *Populärlitteratur*, utgiven av Bibliotekstjänst, ger sex kritiker sin syn på några verk inom det populärlitterära fältet.⁵ Svagheten hos både Lundqvist och Lindung med flera är att de enbart utgår från sin egen läsning av de behandlade verken. Utifrån denna drar de ibland långtgående slutsatser om verkens egentliga läsare, vilket inte är helt oproblematiskt. Lundqvist är dock den som framstår som mest balanserad i sin skepsis mot populärlitteraturen i det att han inte vill klassa läsarna av dylik litteratur som enbart värnlösa offer.

⁴ *Kiosklitteraturen. 6 analyser*, red.: Yngve Lindung (Jönköping, 1977).

⁵ Göran Zachrisson, mfl., *Populärlitteratur* (Lund, 1972).

I själva verket kan dessa kanske till och med betjäna sig av masslitteraturen för fylla sina egna behov, fullt medvetna om att det är en skenvärld de tar del av, menar Lundqvist.⁶

För den viktiga synen på populärlitteraturen i skolans värld har, den av Magnus Persson redigerade, antologin *Populärkulturen i skolan* använts.⁷

Antologin behandlar, vilket titeln också avslöjar, inte enbart populärlitteraturen, utan hela fenomenet populärkultur. Den innehåller dock avsnitt som beskriver hur skolan historiskt har sett på och försökt ta sig an populärlitteraturen, vilket är av intresse för den här undersökningen.

Vidare ligger litteraturens nyttoaspekter innanför den här uppsatsens intressesfär. Om skönlitteraturens berikande påverkan har det också skrivits en del under åren. Det som funnits vara mest intressant för uppsatsens övergripande resonemang är Loise M. Rosenblatts verk om skönlitteraturens obestridliga plats i utbildningssammanhang. Hennes bok finns översatt till svenska av Sven-Erik Rorhell och bär titeln *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa*.⁸ Framförallt är det kapitel sju och åtta som behandlar skönlitteraturens nyttoaspekter.

Ytterligare ett verk av intresse som behandlar litteraturens nyttoaspekter är Leif Alsheimers bok *Bildningsresan*.⁹ Alsheimer förestod en fristående kurs vid handelshögskolan i Jönköping, som syftade till att medelst ett extensivt program av diverse skönlitteratur problematisera allmänmänskliga företeelser som ondska och kärlek med mera. Att kursen var ytterligt fruktbar är något som framkommer i *Bildningsresan* och Högskoleverkets utvärdering av kursen, vilken också ingår i den här uppsatsens material.¹⁰

Eskapismen i populärlitteraturen är ytterligare en viktig del i den här uppsatsens undersökning. Den franske litteratursociologen Robert Escarpit diskuterar i korthet verklighetsflykten genom läsning av litteratur i ett avsnitt i boken som på svenska titulerats *Litteratursociologi*.¹¹ Ulf Boethius berör också ämnet i sin ovan nämnda artikel ”Populärlitteraturen – finns den?”.¹²

⁶ Lundqvist, s. 139.

⁷ Persson.

⁸ Louise M. Rosenblatt, *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa*, övers.: Sven-Erik Torhell (Lund, 2002).

⁹ Leif Alsheimer, *Bildningsresa. Från ensidig instrumentell utbildning till sammanhangsskapande bildning* (Stockholm, 2004).

¹⁰ Högskoleverkets rapportserie 2001:20 R, *Core Curriculum - en bildningsresa. Utvärdering och beskrivning av ett bildningskoncept för högskolestudenter* (Stockholm, 2001).

¹¹ Robert Escarpit, *Litteratursociologi*, övers.: Nils Peter Tollnert (Lund, 1970).

¹² Boethius.

Vidare diskuterar Hedman eskapismen inom det populärlitterära fältet i sin artikel ”Samhällsdebatterande förryttare eller eskapistiska eftersläntare?”, vilken denna uppsats också baserar sig på.¹³

Slutligen måste Gunnar Hanssons *Inte en dag utan en bok. Om läsning av populärfiktion* nämnas.¹⁴

Hansson företar sig i denna en läsarundersökning av ett antal populära genrer inom kategoriboksacket. Hanssons undersökning är den första i sitt slag i Sverige och kommer med en hel del förvånansvärda och intressanta resultat, som är väsentliga för den här uppsatsens komparativa undersökning. Nämnas bör också Janice Radway, som gjort en liknande läsarundersökning som Hanssons fast på amerikansk mark. Hennes undersökning rör dessutom enbart kvinnliga läsare av romantiska kategoriböcker utgivna under märket Harlequin.¹⁵ Till skillnad från Radway inkluderar Hansson båda könen, olika ålderskategorier av läsare och fler populärlitterära genrer. Därför, och för att den utgår från svenska förhållanden, bereds också Hanssons undersökning mest utrymme i den här uppsatsen.

Tidigare forskning

Forskningsläget om populärkultur har på senare tiden förbättrats avsevärt. Nyligen har två färskta avhandlingar som berör populärkultur kommit ut. Båda rör bruket av populärkulturen i skolan, vilket är synnerligen intressant med tanke på skolans tidigare syn på fenomenet. Christina Olin-Scheller undersöker gymnasieelevers olika textvärldar i ett utvidgat textperspektiv som inkluderar användandet av film, tv och annan media. Hennes avhandling visar att det finns en hel del att vinna på i att dra in populärkultur i form av bland annat film i svenskundervisningen. Det är också tydligt att lärare saknar nödvändig utbildning i att på detta sätt utvidga textbegreppet i sin undervisning, men det är viktigt att så sker, menar Olin-Scheller.¹⁶

¹³ Dag Hedman, ”Samhällsdebatterande förryttare eller eskapistiska eftersläntare? Populärlitteraturens status exemplifierad med sekelskiftets brittiska invasions-, agent- och spionfiktion, främst av William Le Quex” *Tidskrift för litteraturvetenskap*. 2001:1, red.: Anders Mortensen (Lund, 2001).

¹⁴ Gunnar Hansson, *Inte en dag utan en bok. Om läsning av populärfiktion* (Linköping, 1988).

¹⁵ Janice A. Radway, *Reading the Romance. Women, Patriarchy, and popular Literature*. With a New Introduction by the Author (Chapel Hill & London, 1991).

¹⁶ Christina Olin-Scheller, *Mellan Dante och Big Brother. En studie om gymnasieelevers textvärldar* (Karlstad University Studies 2006:67, diss., Karlstad, 2006).

Att på detta sätt använda sig av det utvidgade textbegreppet skall inte ses som en invändning mot föreliggande läroplan, där begreppet ges en liknande betydelse.¹⁷ Snarare visar Olin-Scheller på bristerna inom skolan att förverkliga läroplanens utvidgade textbegrepp.

Carina Fast har gjort en etnografisk undersökning om hur några barn lär sig läsa och skriva i förskola och de tidiga åren i skolan. Även hon ger uttryck för populärkulturens betydelse för barnens tidiga utveckling och lärarnas ovilja till att i någon större grad använda sig av denna. Också Fast kan sägas förespråka en större öppenhet inom skolan gentemot populärkulturen, eftersom denna är en så stor del av elevernas liv och erfarenhet. Därför är det viktigt att erkänna den och använda sig ut av den.¹⁸ På så sätt påminner Fasts avhandling mycket om det vidgade textbegreppet som återfinns hos Olin-Scheller.

Båda dessa helt färska avhandlingar propagerar för en öppnare syn gentemot populärkulturen inom skolvärlden. Enligt de båda forskarna finns det mycket att vinna på en dylik ansats. Ingen av avhandlingarna fokuserar dock på populärlitteraturen, utan behandlar populärkulturen i stort, främst då tidningar, film, leksaker, kataloger, serier och tv. Likväl kan deras uppmaning till att omvärdera synen på populärkulturen i skolan sägas uppmuntra till en undersökning som denna uppsats ämnar företa sig. Om resultatet kan peka på att även så enkla litterära verk som kategoriböcker kan inverka positivt på en individs utveckling, språklig eller annan, får detta betydelse för hur man bör behandla dylik litteratur i skolan.

På svenska finns det inte mycket producerat som närmar sig frågan om kategoriböckernas funktion i fråga om eskapism eller om de kan tänkas konstituera någon form av själsligt berikande eller bildning. I sin uppsats "Samhällsdebatterande förryttare eller eskapistiska efterslänrare?" tangerar Hedman frågan när han undersöker om skälen till populärlitteraturens låga status har bärighet. Med utgångspunkt i engelska invasions-, agent- och spionberättelser från perioden 1890-1910 undersöker han om det verkligen förhåller sig så att populärlitteraturen till skillnad från den 'högre' litteraturen enbart är eskapistisk, demoraliserande och verklighetsförfalskande.¹⁹ Uppsatsen är mycket intressant i det avseendet att det framkommer att populärlitteratur oftare än 'högre' litteratur är beroende av en mycket detaljerad och verklighetstrogen ram för att berättelsen skall kunna framstå som trovärdig. Kraven på författarens förtrogenhet med den skildrade omgivningen är således mycket högre inom det populärlitterära fältet.

¹⁷ Skolverket, 2006/07, Gymnasiet, Kursplaner för ämnet svenska, URL: <http://www.skolverket.se>, s. 2, [hämtat 2007-05-21].

¹⁸ Carina Fast, *Sju barn lär sig läsa och skriva. Familjeliv och populärkultur i möte med förskola och skola* (Uppsala Studies in Education 115, diss., Stockholm, 2007).

¹⁹ Hedman, 2001.

I vilket fall skiljer sig författarnas arbetssituation diametralt åt inom de båda fälten, menar Hedman.²⁰ Uppsatsens slutsats blir att det inte föreligger någon större skillnad mellan populärlitteratur och den 'högre' litteraturen. De kan båda karaktäriseras som samhällsdebatterande förryttare och eskapistiska efterslätrare.²¹ Det är möjligt att Hedmans uppsats inte i någon större bemärkelse föregriper den här undersökningen. Likväl är hans resultat av intresse, eftersom den överbryggar en traditionell syn på de stora skillnaderna mellan populärlitteratur och så kallad 'högre' litteratur.

Ulf Boëthius närmar sig också kategoriböckernas funktion i fråga om huruvida de enbart är ett medel för verklighetsflykt eller innehåller nyttoaspekter i sin artikel "Populärlitteraturen – finns den?". Även Boëthius kommer fram till att det inte existerar någon avgörande skillnad mellan vanlig skönlitteratur och populärlitteratur. Inte ens mellan populärlitteraturens 'hårda kärna', kategoriböckerna och 'seriösa' litteratur finns det några större skillnader. Olika skönlitterära texter fyller olika behov i hela skalan av 'hög' och 'låg' litteratur, skriver Boëthius.²² Artikelns slutsats är att kategoriböckernas enda egentliga särart ligger i att den ena boken i så hög grad liknar den andra inom samma fack. Ett förhållande som gör att kategoriböckerna sticker ut gentemot övrig litteratur. Boëthius menar att läsandet av en sådan formellitteratur således leder till en viss sorts läsande där läsaren hela tiden finner det som han eller hon förväntar sig. Därför fyller kategoriböckerna vissa behov bättre än den icke formelbundna. Boëthius utesluter dock inte att en sådan typ av läsning skulle kunna innefatta en medveten bearbetning av djupt liggande livsproblem.²³ Inte heller är det främmande för Boëthius att en läsare faktiskt skulle kunna lära sig något av sin läsning av kategorilitteratur.²⁴ I denna passage hänvisar han till Hanssons undersökning som är nästa viktiga verk som bör tas upp innan denna uppsats avhandling tar vid.

Gunnar Hanssons läsarundersökning som skildras i *Inte en dag utan en bok. Om läsning av populärfiktion* baseras på interjuver med läsare av ett antal genrer kategoriböcker. Undersökningens resultat och slutsatser kommer att diskuteras närmare i denna uppsats avhandling, så de kommer inte att beredas utrymme här. Dock är det viktigt att titta lite närmare på förutsättningarna för själva läsarundersökningen för att belysa eventuella problem, vilka skulle kunna påverka den här uppsatsens ansats.

²⁰ Ibid. s. 95-96.

²¹ Ibid. s. 108.

²² Boëthius, s. 23-24.

²³ Ibid. s. 32.

²⁴ Ibid. s. 28.

För det första har Hansson gjort ett urval av kategoriböcker, vilka han låter informanterna ta del av i förväg sammansatta bokpaket. Urvalet representerar huvudfåran av kategoriböcker på den svenska marknaden vid tiden för undersökningen.²⁵ Extrema yttringar av grova vålds- och sexskildringar förekommer således inte i bokpaketen.²⁶ Detta inverkar naturligtvis på undersökningens resultat, men fördelarna med att komma åt den stora gruppen läsare överväger i en avgränsning som denna. För det andra går det inte heller med säkerhet att säga att informanterna i undersökningen skulle vara representativa för alla som läser kategoriböcker.

Läsarna i Hanssons undersökning härrör snarare ur kategorin storkonsumenter när det kommer till läsning av dylik litteratur.²⁷ Att använda sig av dessa i en undersökning som Hanssons påverkar naturligtvis en eventuell tillämpning av resultaten. En anledning till att man gjort ett sådant urval av informanter har givetvis till viss del en praktisk orsak, då dessa har varit betydligt lättare att komma i kontakt med än de som inte konsumerar kategorifiktions i samma utsträckning.²⁸ Dessutom vinner undersökningen djup i den stora erfarenhet och insikt informanterna införskaffat genom sin stora belästhet inom kategorilitteraturen. Man bör alltså ha i minnet att Hanssons resultat inte baseras på alla skiftande former av kategorifiktions och inte heller på alla de människor som läser dessa. Informanterna som grupp kan dock inte anses som unik och urvalet av kategoriböcker i undersökningen är avgjort representativa, eftersom de kan sägas utgöra den mest populära huvudfåran av kategoriböcker på den svenska marknaden.

²⁵ Hansson, s. 29-35.

²⁶ Ibid. s. 159.

²⁷ Ibid. s. 31-32.

²⁸ Ibid. s. 31-32.

Avhandling

Nyttoaspekter

Rosenblatt utgår från undervisningssituationer i sitt resonemang om litteraturens positiva effekter på individen. Hennes tydliga uppskattning av skönlitteraturens möjligheter för bildning och utveckling framkommer tydligt i följande passage: ”Det litterära verket blir ett kraftfullt potentiellt medel i undervisningen, eftersom det kan mobilisera och relateras till djupt personliga behov och intressen”.²⁹ Anledningen till att litteraturen har den här förmågan ser Rosenblatt i att den fungerar som en oöverträffad resurs för studenten till att genomleva och reflektera över vitt skilda miljöer och personliga erfarenheter.³⁰ Denna syn på litteraturen delas av *Core Curriculum*s upphovsman Lars Alsheimer och bottnar i en bildningssyn som framhåller den instrumentella utbildningens brist på övergripande sammanhang.³¹ För att råda bot på detta utvecklade Alsheimer en tematisk kurs, som utifrån diverse skönlitterära verk lät studenterna problematisera svåra allmänmänskliga erfarenheter, så som exempelvis mänsklig ondska. Genom att läsa om till exempel förintelsen utifrån olika perspektiv skapades ett underlag för breda diskussioner, vilket lät studenterna fundera över dessa svårgripbara fenomen.³²

Enligt både Rosenblatt och Alsheimer kan således skönlitteraturen spela en avgörande roll i en ung människas utveckling. Att som båda dessa forskare utgå från ett utbildningssammanhang i sökandet efter litteraturens nyttoaspekter har uppenbara fördelar. Bara det faktum att de framhåller skönlitteraturens självklara plats inom utbildning och skola tyder på en stor tilltro på dess berikande effekter. Vi skall dock inte stanna där, utan gå vidare och företa oss ett närmare studium av precis vad det är för nyttoaspekter dessa båda hävdar att litteraturen är bärare av. Uttryck för dessa nyttoaspekter kommer sedan att sökas i de resultat Hanssons undersökning av läsare av kategorilitteratur tillhandahåller.

Alsheimer ser en stor potential i litteraturen i att utveckla studenternas språkliga förmåga, såväl grammatiskt som i fråga om stavning.

²⁹ Rosenblatt, s. 146.

³⁰ Ibid. s. 146.

³¹ Alsheimer, s. 241-246.

³² Ibid. s. 277-285.

Genom att läsa skönlitteratur kan även studenter som tidigare haft problem med att hantera svenskan, både muntligt och skriftligt, bli hjälpta, hävdar Alsheimer.³³ Han får också stöd i detta av Högskoleverkets utvärdering av kursen.³⁴ På det hela taget är detta inte heller ett särskilt kontroversiellt påstående, utan kan nog snarare vara en allmänt omfattad åsikt inom utbildningsväsendet. Likväl är den riktigt intressanta frågan om samma förhållande kan sägas applicera på läsningen av kategorilitteratur? Den allmänna åsikten är nog att litteratur av den här typen är så språkligt förenklade och lättlästa att de snarare kan bidra till en motsatt effekt – en degenerering av den språkliga förmågan. Att det just är lättlästheten som är synonymt för dessa verk framkommer också hos de flesta kritiker, även om man hellre framhåller det förhållandet som en av förklaringarna till kategoriböckernas stora popularitet. Moderna kritiker ser kanske inte den största faran med kategoriböckernas enkla språk i den eventuellt negativa påverkan detta skulle kunna få på läsarnas språkliga förmåga. Hotet med böckernas enkla språkliga uppbyggnad ligger snarare i att läsarna, med något som kan liknas vid det mindre motståndets lag, väljer dessa på bekostnad av 'bättre' litteratur. Yngve Lindung, bara för att nämna någon, är en som ser förklaringen till kategoriböckernas popularitet i det att de är så lätta att läsa och ta till sig.³⁵

I Hanssons läsarundersökning ger en stor del av informanterna uttryck för att de faktiskt lär sig något av sin läsning av kategorilitteratur. Vi kommer ha anledning att fördjupa oss i dessa resultat mer senare, men en passage är förtjänstfull att nämna redan i detta sammanhang. En av de unga männen i undersökningen anger nämligen som ett av skälen till att han så ivrigt läser kategorilitteratur är för att han upplever att läsningen ger honom "bättre språkkunskaper, lättare att förstå, lättare att stava ord".³⁶ Att endast en person i hela undersökningen uttrycker tankar om att läsningen av kategoriböcker kunde ha en positiv språklig påverkan gör att det inte entydigt går att påstå att läsning av dessa på liknande sätt, som läsning av språkligt mer avancerade verk, ger en positiv inverkan på läsarens språkliga förmåga. Dock är det inte omöjligt att det kan förhålla sig så, om än kanske i mindre grad än vid mötet med mer komplex litteratur. Att läsningen av kategoriböcker ändå innebär någon form av lästräning torde dock vara uppenbart. Rosenblatt förespråkar att man gradvis bör exponera studenter för tyngre litteratur. Språklig flexibilitet är något man stegvis bygger upp genom läsning av mer bekant stoff, menar hon.

³³ Ibid. s. 294-297.

³⁴ Högskoleverkets rapportserie 2001:20 R, s. 7.

³⁵ Lindung, s. 39-41.

³⁶ Hansson, s. 114.

Att i förtid påtvinga en tonåring alltför komplicerade verk omintetgör deras lust till att någonsin söka sig till denna av sig själva.³⁷ Något som stödjer detta är också det faktum att det stora flertalet av Hanssons storkonsumenter av kategoriböcker dessutom, från tid till annan, konsumerar betydligt mer krävande litterära verk.³⁸ Att det i mötet med dessa har en fördel i sin goda läsvana är mycket troligt.

Av Alsheimer och Rosenblatt är det hos den senare som man finner den mest extensiva och elaborerade förteckningen av litteraturens nyttoaspekter. En viktig funktion som de båda tillskriver umgänget med skönlitteratur är dess ställföreträdande funktion. Med det menas läsarens möjlighet att ta plats inom fiktionens ramar och på så sätt uppleva miljöer, händelser och känslor som inte nödvändigtvis är hans/hennes egna. Rosenblatt hävdar att "... dessa ställföreträdande upplevelser äger åtminstone något av livets värme och färger och omedelbarhet".³⁹ Sålunda kan läsaren finna en relevans för vissa sidor av hans eller hennes egna känslomässiga och intellektuella natur.⁴⁰ Denna slags självbespeglning, som innebär att man läser för att bekräfta sig själv och därvid fäster sig vid det man känner igen och ignorerar det som är obekant, är vanlig när ungdomar läser, menar Alsheimer.⁴¹ Både Alsheimer och Rosenblatt kan dock sägas vara överens om att detta stadium är övergående om än kraftfullt. Istället inträder ganska omgående ett mer dialogiskt läsande i umgänget med skönlitteraturen.⁴² Alsheimer beskriver detta stadium i läsningen på följande sätt:

Även när texter handlar om andras erfarenheter, helt utan bäring på den egna erfarenheten, tar studenterna på ett positivt sätt till sig vad andra har att förmedla, inte så att de anammar det okritiskt utan som en erfarenhet att förhålla sig till.⁴³

Även Rosenblatt ger uttryck för en liknande tanke i det att hon beskriver effekten av ett långvarigt umgänge med litteratur som att det låter läsaren bli medveten om olika slags människor och personligheter "Han lär sig att 'leva sig in i den andres situation'".⁴⁴ Förmågan att leva sig in i andra människor och på så sätt kunna förutse och förstå konsekvenserna av sina egna och andras handlingar är således egenskaper som litteraturen kan medverka till att utveckla, enligt Rosenblatt och Alsheimer.

³⁷ Rosenblatt, s. 169-171.

³⁸ Hansson, s. 40-43.

³⁹ Rosenblatt, s. 146.

⁴⁰ Ibid. s. 146.

⁴¹ Alsheimer, s. 297.

⁴² Rosenblatt, s. 148 och Alsheimer, s. 297.

⁴³ Alsheimer, s. 297.

⁴⁴ Rosenblatt, s. 148.

Den moraliskt inriktade kritiken mot populärlitteratur tenderar att tillskriva dylik litteratur rakt motsatt effekt. Istället för att erbjuda läsaren möjligheter till reflektion och eftertanke, berövar populärlitteraturen honom all tankeverksamhet.⁴⁵ Hansson har förtjänstfullt sammanfattat kritikernas vanligaste resonemang kring läsning av populärlitteratur i inledningen till *Inte en dag utan en bok*. Enligt denna är populärlitteraturen passiviserande och manipulerande. Utformade på ett sådant sätt att den leder och passiviserar läsaren, som därför effektivt hindras att dra sina egna slutsatser. Ytterligare är tempot så högt att läsaren inte hinner stanna upp och reflektera över läsningen. Sammantaget leder detta till att den enda rimliga funktion populärlitteraturen överhuvudtaget kan fylla är som kompensation för ett i övrigt trist liv. Det enda motiv läsarna således kan tänkas ha när de vänder sig till litteratur av det här slaget är för att få någon form av tröst.⁴⁶

Hansson själv leds att ifrågasätta dessa resonemang utifrån de resultat hans undersökning ger.⁴⁷ Dock kvarstår frågan om läsning av kategorilitteratur kan ge samma gynnsamma effekter i fråga om en utökad empatisk förmåga och förståelse för andra, som Alsheimer och Rosenblatt hävdar att läsning av annan litteratur har. Finns det tid och möjligheter till egen reflektion vid läsning av kategorifiktio?

Enligt Hanssons resultat förefaller det som om läsningen av kategoriböcker har samma positiva yttringar som det tidigare visat sig att annan litteratur har. Särskilt den kvinnliga delen av kategoriboksläsarna uttrycker att böckerna bereder dem en möjlighet att leva sig in i andra människor och deras situation. Underhållningsvärdet och avkoppling är naturligtvis viktigt, men det är tydligt att läsningen utöver detta ger dem mer.⁴⁸ Detta kan exemplifieras av en av de intervjuade kvinnornas svar, som indirekt visar på detta förhållande.

Det är liksom bara för nöjes skull man läser dem. Ser hur andra kan ha det. Fantisera. Man lever sig in i boken som om man själv upplever det hela [...] man är själv vid sidan om och tittar på allting.⁴⁹

I detta yttrande ser man också att kategoriböcker, liksom annan litteratur, kan ha vad Rosenblatt kallar en ställföreträdande funktion.

⁴⁵ Christer Bergqvist mfl., "En het fläkt av ursinne. En analys av Mickey Spillanes författarskap" i *Kiosklitteraturen. 6 analyser*, red.: Yngve Lindung (Jönköping, 1977) s. 98.

⁴⁶ Hansson, s. 23-24.

⁴⁷ Ibid. s. 155.

⁴⁸ Ibid. s. 106-107.

⁴⁹ Ibid. s. 106.

Flera återgivna samtal med de kvinnliga informanterna visar att de anser att böckerna ger dem ”värdefulla kunskaper om andra människors sätt att leva och handla liksom andra förhållanden ute i samhället”.⁵⁰ Hanssons resultat visar att detta är en viktig och uppskattad funktion hos de kvinnliga läsarna. De läser för att lära sig om andra och sig själva. Dessutom tar de med sig lärdomarna och använder dem för att förstå sin omgivning.⁵¹

Den manliga delen av informanterna är något försiktigare i sina uttalanden rörande dessa funktioner i läsningen av kategorilitteratur. Avkoppling och tidsfördriv framstår som de primära orsakerna till deras läsning. Dock förekommer det även män som formulerar att de får någon form av intellektuellt utbyte eller någonting att tänka på av böckerna. En del, främst äldre, anser att det finns åtskilligt att lära i böckerna om andra tider, miljöer och förhållanden. De finns även de som upplever att böckerna ger dem ett incitament till att fundera över världen, sådan den är, eller sådan den kan tänkas bli.⁵²

Utifrån Hanssons resultat är det således inte långsökt att tänka sig att läsning av kategoriböcker kan ge upphov till samma positiva resultat som de tidigare redovisade för mer estetiskt komplicerad litteratur. Även kategorifiktions verkar kunna spela en ställföreträdande roll för läsaren där denne kan ta del av andra personligheter och erfarenheter, vilket i förlängningen kan öka empatin och förståelsen för andra människors tankar och handlingar. Vidare finns det all anledning att tänka sig att läsningen av kategoriböcker även kan vidga vyerna och erbjuda en viktig källa till medvetenhet om andra möjliga alternativ, vilket är något som Rosenblatt tillskriver den skönlitterära läsningen.⁵³ Framförallt syns detta i de ovan redovisade svaren de manliga läsarna gett i Hanssons undersökning, när de framhåller att det visst existerar kunskapsstoff i böckerna de läser.

En möjlig invändning mot vårt resultat kan vara att läsningen av kategoriböcker inte kan ge samma genomgripande och säkra effekt som läsning av mer komplicerade verk. Så kan det naturligtvis vara, men i sådana fall är det inget som entydigt antyder att det skulle förhålla sig så i de svar informanterna ger i Hanssons undersökning.

Enligt Rosenblatt så kan skönlitteraturen spela en oerhört viktig roll i en ung människas liv. I skönlitteraturen kan den unga adolescenta människan finna identifikatoriska exempel som kan tjäna som en uppmuntran, vilket tonåringens egen omgivning kanske misslyckats med att ge.

⁵⁰ Hansson, s. 107.

⁵¹ Ibid. s. 107.

⁵² Ibid. s. 109-121.

⁵³ Rosenblatt, s. 153-154.

Vidare skriver Rosenblatt att: "[m]ed böckers hjälp kan tonåringen uppfatta sina egna medfödda böjelser som meningsfulla, även om omgivningen kanske inte tycker så".⁵⁴ Därför kan skönlitteraturen spela en viktig roll som en slags säkerhetsventil för en ung människa. Läsningen av litteratur kan således erbjuda den unge en befrielse från rädsla, skuld känslor och nervösa spänningar, menar Rosenblatt.⁵⁵

Mycket tyder på att kategoriböcker kan fylla en liknande funktion. Kategorifiktionen läses dessutom i stor utsträckning av just unga människor. Boethius är en som uttrycker möjligheten att kategoriböcker tillfredsställer behov som är särskilt starka hos ungdomar i puberteten.⁵⁶ Hansson resultat styrker också detta, vilket bäst åskådliggörs med följande utdrag ur en intervju med en ung kvinna, som vid tillfället läste stora mängder romantisk kategorilitteratur.

Det är romantik helt enkelt. Man är ju i den åldern då man läser såna böcker. [...] Varför kan jag inte säga faktiskt [...] Kanske det att jag har behov av mycket romantik, jag har inga bra kompisar, då behöver jag någonting att läsa som låter mig få uttryck för det. [...] Jag behöver mer känslor. [...] Jag känner mig *inne* i boken, då följer jag med liksom. [...] Jag vill känna lite mer. När jag inte får några känslor från kompisarna, så läser jag boken för att få känslor från den. [...] Framför allt när jag är lite dyster och vill dra mig undan, och kanske känner mig lite känslökall, då läser jag de böckerna.⁵⁷

I det citerade utdraget framkommer att den unga flickan finner något i böckerna som hennes omgivning inte lyckats med att tillgodose. Ytterligare en ung kvinna i Hanssons undersökning berättar att hon finner lugn i böckerna när hon känner sig retlig. Hansson skriver att de romaniska kategoriböckerna vid tiden för intervjun verkade fylla centrala behov för de unga kvinnorna. De kan mycket väl ha gått vidare till annan litteratur efter att undersökningen gjordes, men vid tillfället befann sig de unga kvinnorna på ett utvecklingsstadium där böckerna uppenbarligen fyllde en mycket viktig funktion, skriver Hansson.⁵⁸ Alltså borde det inte vara långsökt att påstå att även kategoriböckerna kan fylla en viktig funktion för en ung människa i puberteten, precis som Rosenblatt menar att annan litteratur kan göra. I de återgivna resultaten från Hanssons undersökning framgår det med all tydlighet att även kategorifiktionen kan fungera som ett substitut för behov som omgivningen misslyckas med att uppfylla och som en slags säkerhetsventil för ett inre känslomässigt tryck.

Rosenblatt menar vidare att skönlitteraturen kan fylla ytterligare en funktion som hänger samman med den vi nyss bekantat oss med, nämligen en terapeutisk funktion.

⁵⁴ Ibid. s. 160.

⁵⁵ Ibid. s. 161-162.

⁵⁶ Boethius, s. 31.

⁵⁷ Hansson, s. 108.

⁵⁸ Ibid. s. 108.

Denna förmåga hos litteraturen innebär att läsaren i den kan betrakta sina egna personliga problem lite på distans. I rätt sammanhang kan de ställföreträdande upplevelser som skönlitteraturen erbjuder få en betydelsefull verkan när de relateras till problem och konflikter som berör läsaren på ett intimt plan. Genom att ta del av en fiktiv gestalts problem kan läsaren göras medveten om liknande drag i sin egen person och i sitt eget känsloliv. Enligt Rosenblatt kan detta kanske bidra till att hjälpa honom eller henne att befria sig från en omedveten ängslan och skuld känslor.⁵⁹ Även hos Alsheimer finns en viss tendens till att tillskriva litteraturen en slags terapeutisk funktion, då i mål- och syftesbeskrivningen av *Core Curriculum*: ”Det gällde att hitta intellektuella och känslomässiga spår som handlade om mänsklighetens stora frågor och om konsten att vara människa, om att förstå sig själv [...]”.⁶⁰

Frågan är om så enkelt uppbyggd litteratur som kategoriböckerna kan fylla en liknande funktion? Tyvärr är det inte möjligt att söka svaret på frågan hos Hansson, då detta fenomen inte uppmärksammas i hans undersökning. Visserligen kan man inte helt bortse från att möjligheten till att en dylik terapeutisk funktion skulle kunna rymmas inom det kategorilitterära fältet. Speciellt med tanke på att informanternas berättelser så entydigt pekar på att deras läsning berör så djupa skikt i deras personligheter, vilket också Radways resultat bekräftar.⁶¹ Det bör nämnas att det i synnerhet är kvinnorna som har det här förhållandet till böckerna. Hanssons resultat vittnar därtill om en slags mentalhygienisk funktion hos kategorilitteraturen. Flera av informanterna finner vila och ro undan vardagens press och umbäranden i läsningen. En av dem säger att ”om man har lite oro i kroppen så slappnar man av [...]”.⁶² Ytterligare en yttrar att ”Det är ett sätt för mig att varva ner tillvaron, må psykiskt bra [...] Jag tror att jag hade mått väldigt, väldigt dåligt utan böcker [...] Jag måste ha detta komplement, för att bli en hel människa [...]”.⁶³ Flera av de intervjuade berättar också om att de med hjälp av läsningen klarar av att leva med sina svåra sjukdomstillstånd.⁶⁴ Om vi dessutom erinrar oss om tidigare redovisade resultat i den här uppsatsen, som visar på att kategorilitteraturen i hög grad möjliggör för läsaren att sätta sig in i berättelsens karaktärer och därigenom utveckla empati och förståelse för andra människor, så skulle man kanske kunna hävda att det existerar en terapeutisk funktion, enligt Rosenblatts modell, även i läsningen av kategorifiktio.

⁵⁹ Rosenblatt, s. 159.

⁶⁰ Alsheimer, s. 245-246.

⁶¹ Hansson, s. 121-122 och Radway, s. 83-85.

⁶² Ibid. s. 104.

⁶³ Ibid. s. 103-104.

⁶⁴ Ibid. s. 102-103.

Detta är dock inte helt oproblematiskt och vår slutsats bör hellre bli att det inte entydigt går att besvara frågan om kategoriböckerna, likt annan litteratur, kan fylla denna funktion.

Kritiker av populärfiktion har ofta benämnt denna som kompensationslitteratur. Som sådan gestaltar den psykiska skikt inom den moderna människan och genom att den aldrig problematiserar vare sig handling eller karaktärer tillhandahåller den en enkel identifikation för en masspublik. Således skänker den med Lindungs ord: "[...] verklighetsflykt och förströelse, spelar en tröstande och reglerande roll, antingen genom att orientera det inre trycket mot imaginära utlösningsvägar eller genom att tillåta psykisk halvtillfredsställelse".⁶⁵ Detta är ett oerhört intressant uttalande med tanke på att Rosenblatt tillskriver skönlitteraturen en funktion av att kunna ge läsaren utlopp för sina mest förbjudna tankar. Den kan erbjuda en fiktiv miljö i vilken man kan pröva förbjudna och farliga experiment som vore ödesdigra i den verkliga världen, skriver hon.⁶⁶ Vi kommer i det följande se närmare på om kategorilitteraturen också kan fungera som en sådan ventil eller om det enbart är frågan om 'imaginära utlösningsvägar' och 'psykisk halvtillfredsställelse'.

Att litteraturen skulle kunna sublimerat socialt förbjudna tendenser, eller i alla fall socialt riskabla eller omöjliga tendenser, är inte helt ny. Teorin om att läsaren genom litteraturen kan få utlopp för dessa undertryckta och i det verkliga livet omöjliga behov, sätter Rosenblatt i samband med Aristoteles omdebatterade kommentarer om katharsis. Rosenblatt menar dock att litteraturen kan göra läsaren en mycket mer konstruktiv tjänst än att bara erbjuda en rening genom fruktan och medömkan, framkallad av den tragiska upplevelsen. Enligt henne kan litteraturen föreslå läsaren socialt godtagbara kanaler för uttryck av impulser.⁶⁷ För övrigt skulle man till och med kanske kunna kalla läsningen av litteratur som ger utlopp för förbjudna eller omöjliga tendenser för en flykt till en socialt godtagbar kanal.

Hansson kan sägas utreda detta i och med att han utifrån sina resultat leds att ifrågasätta tanken på att kategorilitteraturen fungerar som en kompensation för sina läsare. Flera informanter, både kvinnliga och manliga, gör uttalanden som kan tolkas som om man genom sin läsning prövar på ett liv som vore omöjligt, farligt eller rent ut av förbjudet. En kvinna anger att ett av skälen till hennes läsning är "Att få vara någonting som man inte får vara".⁶⁸ Ytterligare en annan säger: "Man läser ju gärna sådant som man aldrig kan uppleva, eller vet att man aldrig kan uppleva, men det är väldigt roligt att läsa om det ändå".⁶⁹

⁶⁵ Lindung, s. 43.

⁶⁶ Rosenblatt, s. 158.

⁶⁷ Ibid. s. 163.

⁶⁸ Hansson, s. 141.

⁶⁹ Ibid. s. 142.

Dessa tankar framstår som ännu tydligare i de uttalanden några av de manliga läsarna gör. En anger ett skäl till sin läsning med följande uttalande: ”Det är väl egentligen då man är hjälte. [...] Jag vill inte vara som alla andra, kan jag säga. Jag vill alltid bryta mig ut och vara lite extra”.⁷⁰ Det är lätt att tolka uttalandet som att personen upplever sig få en möjlighet att obehindrat leva ut i sin läsning, vilket han eventuellt finner sig hindrad att göra utanför fiktionens ramar. Ytterligare en manlig informant ger uttryck för böckernas möjligheter till obehindrad utlevelse. Det är dock osäkert om han utgår ifrån sin egen läsning eller om han i största allmänhet vädrar sina tankar om andras läsning av samma litteratur.

[...] om man hade inre våldstankar, så tror jag att man får utlopp för det när man läser såna här. [...] Man kanske vill spela hjälte för en dag om man läser en sådan här bok.⁷¹

Hansson hävdar att det tydligt framkommer att läsningen av kategoriböcker likt annan litteratur också fyller en funktion av en inre diskussion, ett samtal mellan läsare och text, en verbalisering av alternativ och möjligheter, en inbjudan till överväganden av värderingar. Detta är positivt eftersom många människors inrutade tillvaro sannolikt inte ger tillräckligt med stimulans i den riktningen. Således kan populärlitteraturen åtminstone i någon mening leda ett stycke på väg, utan att det för den skull går att tala om någon slags kompensation i någon negativ bemärkelse, menar Hansson.⁷² Dessa tankar kan åskådliggöras med att citera en av de manliga informanterna i Hanssons undersökning.

Kompensera, det kan man säkert. Spänning kanske. Man kanske inte har så spännande liv egentligen. Rätt inrutat i grejer som upprepar sig, och det är inte så mycket som händer nytt. Och i böckerna så flödar det ju. Där är det spänning, och stora skiftningar hit och dit, och lite fart och fläkt. [...] Det kanske är att man känner sig ha en funktion i boken. Man fyller en roll där, att man liksom är med, i boken. Man diskuterar ändå med sig själv och författaren, och då blir det ju liksom att man kan känna att man fyller en funktion där som man kanske inte gör i verkligheten. [...] Och det är ju det kanske att man kan se att det finns chanser liksom, om man bara försöker nå dem själv.⁷³

Citatets sista mening är för övrigt mycket intressant i den bemärkelsen att visar på att informanten kan tänka sig att man kan se möjligheter i verkliga livet genom sin läsning och att det dessutom går att utnyttja dessa. Således finns det ett incitament till att tänka sig att även kategoriböckerna kan erbjuda den funktion som Rosenblatt tillskriver annan litteratur, nämligen att den kan ge läsaren ett utlopp för i verkliga livet omöjliga eller farliga behov.

⁷⁰ Ibid. s. 144.

⁷¹ Ibid. s. 144.

⁷² Ibid. s. 144.

⁷³ Ibid. s. 144.

Precis som i fallet med annan litteratur kan läsaren av kategoriböcker pröva experiment som i realiteten skulle vara både förbjudna och riskabla.

Påståendet om att läsningen av kategoriböcker enbart skulle ge en psykisk halvtillfredsställelse har inte denna undersökning funnit något belägg för. Snarare verkar det förhålla sig precis tvärtom om man utgår från de tillfrågade informanterna i Hanssons undersökning.⁷⁴ Vidare att det bara skulle vara frågan om imaginära utlösningsvägar har också visat sig felaktigt med tanke på de upplevt verkliga behov kategoriböckerna tycks fylla hos läsarna. Om någon ändå skulle framhärda i denna åsikt så bör denne i sådana fall anse all litteratur som imaginära utlösningsvägar.

Det vi senast behandlat tangerar frågan om verklighetsflykten verkligen kan anses vara kategorilitteraturens primära funktion. Det vi berört är vad man skulle kunna kalla en positiv verklighetsflykt. Undersökningen kommer nu att försöka utreda detta område närmare.

Eskapism

Genom att på detta sätt dela upp avhandlingen är det lätt att läsaren luras att tro, att de båda i undersökningen förekommande begreppen nyttoaspekter och eskapism inte hör ihop. Detta är naturligtvis fel. Påvisar man att det existerar nyttoaspekter vid läsning av kategorilitteratur, påverkar det i hur hög grad man kan påstå att densamma är en verklighetsflykt. Överväger de nyttiga aspekterna kan påståendet om att kategorifiktionen enbart skulle vara eskapistisk således ifrågasättas. Att synen på litteraturens nyttoaspekter och eskapism är intimt förbundna med varandra torde med all önskvärd tydlighet ha framgått av det avslutande resonemanget i föregående avsnitt. Den enda anledningen till avhandlingens uppdelning är att försöka underlätta för läsaren att följa resonemanget, inget annat.

När man diskuterar eskapism i litterära sammanhang är det själva läsningen som aktivitet som oftast avses. Det litterära verket är medlet för verklighetsflykten och läsningen är själva flykten från verkligheten. Den franske litteratursociologen Robert Escarpit menar att all form av litteraturläsning innebär en flykt från verkligheten.⁷⁵ Han gör dock skillnad mellan en positiv eskapism, som läsningen av litteratur inom det bildade kretsloppet innebär och en negativ, som läsningen av verk inom det populära kretsloppet medför.

⁷⁴ Ibid. s. 159.

⁷⁵ Escarpit, s. 132-136.

Han preciserar ytterligare med vad läsningen av litteratur från respektive sfär innebär: ”Låt oss nöja oss med att säga att man inte får sammanblanda fångens flykt (som är en seger, ett berikande) med desertörens (som är ett nederlag, ett utarmande)”.⁷⁶

När kritiker beskyllt kategorilitteraturen som enbart eskapistisk är det framför allt verklighetsflykt i negativ bemärkelse som avses. Flera sätter detta i samband med själva kategorifiktions funktion för dess läsare och termen kompensation förekommer ofta i dessa sammanhang. Hos Lundqvist utgår kompensationsbehovet från upplevelsen av obetydlighet och en längtan av att få spela hjälterollen i andra människors liv. Masslitteraturens styrka ligger i dess förmåga i att tillhandahålla idealiserade identifikationsobjekt, på vilka läsaren kan projicera sina hemliga drömmar och behov och på så sätt uppnå en slags revansch, menar Lundqvist.⁷⁷ Enligt Lindung är verklighetsflykt och förströelse det som kioskböckerna primärt skänker sina läsare. Även han tänker sig att läsarna projicerar sina undertryckta behov på kategoriböckernas oproblematiske hjältar och hjältingar för att på så sätt kompensera för upplevda brister i det verkliga livet. Vidare dristar sig Lindung att sätta om orsakerna till det stora behovet av kompensation och verklighetsflykt hos läsarna av dylik litteratur. Dessa orsaker ser han i det främlingskap människan känner i det moderna samhället. I dess byråkratiska utformning och automatiserade produktion upplever människan sin individuella betydelselöshet, frustration och ensamhet. Vidare hämmar det materialistiska överflödssamhället individuella uttryck och aggressivitet. Populärlitteraturen tillhandahåller inte en lösning på dessa problem, men med sin tillrättalagda och fiktiva värld erbjuder den istället ett eskapistiskt tillfälle att ta revansch och leva ut de undertryckta behov som verkligheten förnekar läsarna.⁷⁸

Både Lundqvist och Lindung kan sägas propagera för att kategorilitteraturen konstituerar en negativ verklighetsflykt. Istället för att ta itu med sina upplevda problem och tillkortakommanden, flyr läsaren undan in i kategorifiktions förenklade skenvärld. Att populärlitteraturens låtsasvärldar skulle kunna påverka en läsare till att utveckla, i ett demokratiskt samhälle, icke önskvärda attityder eller till och med uppmana till våldsbrott ifrågasätter dock Lundqvist, om än något försiktigt. Masslitteraturen är möjligen inte utan skuld i förråingen av samhället, men spelar troligen en högst marginell roll, menar Lundqvist.

⁷⁶ Ibid. s. 136.

⁷⁷ Lundqvist, s. 120-121.

⁷⁸ Lindung, s. 42-44.

Troligtvis använder konsumenterna av populärfiktion sin litteratur på liknande sätt som alla människor använder sig av nästan all information: till att bekräfta och befästa redan gjorda erfarenheter.⁷⁹ På så sätt kan Lundqvist sägas mena att läsarna av populärfiktion inte är några hjälplösa offer utan faktiskt betjänar sig av dylik litteratur för avkoppling och nöje.

Kerstin Stjärne-Nilsson har en något mer allvarlig syn på populärlitteraturens tänkta skadlighet. Hon vidhåller dock att man vet mycket lite om påverkan av läsning, men hävdar ändå att det är sannolikt att redan existerande attityder kan förstärkas av läsning. Speciellt om vi möter dessa värderingar helt oförberett, vilket vi gör i populärlitteraturens avkopplande låtsasvärldar, menar Stjärne-Nilsson.⁸⁰

Vilket vår undersökning tidigare visat finns det mycket som talar för att läsningen av kategorilitteratur kan innebära mycket mer än enbart en flykt undan verkligheten eller en kompensation för upplevda oförrätter. I Hanssons undersökning avvisar också ungefär hälften av informanterna bestämt att deras läsning av kategorilitteratur skulle ha någonting med kompensation eller dagdrömmeri att göra. Dessa informanter hävdar att deras motiv till läsningen enbart är för att koppla av och få en stunds underhållning, inget annat. Dock kan en del av dem tänka sig att andra kanske använder sig av läsningen för att kompensera för någonting eller drömma sig bort från en trist vardag. Den hälften av informanterna som kan tänka sig att deras läsning kan ha inslag av kompensation och en önskan om att komma bort en stund, gör dock detta med en viss tveksamhet, enligt Hansson.⁸¹

Vidare leds Hansson att utifrån sitt material ifrågasätta den tidigare enbart negativa synen på kategorilitteraturen som en kompensationslitteratur som inbjuder till en flykt från verkligheten. Visserligen kan litteraturen ha dessa funktioner, skriver Hansson, men det är i de absolut flesta fall frågan om kompensation och fantasier med entydigt positiva laddningar. Enligt informanterna i undersökningen upplever de sin läsning som stimulerande, engagerande och att densamma uppfordrar och pekar på alternativ.⁸² I detta sammanhang är det lämpligt att erinra om den tidigare citerade manlige informanten som kunde tänka sig att han genom sin läsning kunde se möjligheter och chanser han annars kanske skulle ha missat i verkliga livet.

⁷⁹ Lundqvist, s. 136-140.

⁸⁰ Kerstin Stjärne-Nilsson, "Är populärlitteraturens myter oskyldiga?". i Göran, Zachrisson, mfl., *Populärlitteratur* (Lund, 1972) s. 72-74.

⁸¹ Hansson, s. 152.

⁸² Ibid. s. 153.

Enligt Hansson ger också flera av de intervjuade läsarna uttryck för att deras böcker kan fungera som en samtalspartner med vilken de för sig själva kan formulera vad som skulle vara möjligt om de vore lite djävare, hade lite mera handlingskraft, reste lite mera eller hade lite mer utbildning. När informanterna tänker på kompensation är det dessa föreställningar man ger uttryck för, skriver Hansson.⁸³ Det är således mycket svårt att tänka sig den verklighetsflykt som konstitueras genom läsning av kategoriböckerna som enbart passiviserande, om man utgår från Hanssons undersökning. Snarare framstår den som stimulerande och aktiverande.

Tanken om att man lättare påverkas av attityder när man oförberett möter dessa i en avkopplande låtsasvärld, vilket Stjärne-Nilsson hävdar, låter sig också betvivlas om man utgår från Hanssons läsarundersökning. De läsare som uttalat sig om sin läsning i intervjuerna ger mycket lite stöd för tanken om en dylik distanslös läsning.⁸⁴ En av de kvinnliga informanterna gör ett uttalande som kan få exemplifiera detta:

Många gånger är det väl saker och ting som är precis tvärtemot vad man själv tycker. [...] Man tycker inte det stämmer med verkligheten [...] man tycker att det är fel på något vis [...] Så tänker man ju inom sig själv.⁸⁵

Synen på kategorilitteraturens skadliga eskapism och kompensatoriska funktion i negativ bemärkelse går alltså att ifrågasätta. Naturligtvis kan dessa moment ingå i motiven till läsningen, men mycket lite pekar på att det enbart skulle vara av ondo. Snarare finns det mycket som tyder på att det är en positivt laddad verklighetsflykt man ägnar sig åt vid läsning av kategorilitteratur, liknande den Escarpit menar att läsning av litteratur inom det bildade kretsloppet innebär. Det primära vid läsningen av kategorifiktio n är visserligen oftast avkoppling, men läsningen är inte odistan serad, många av Hanssons läsare vittnar om en möjlighet till reflektion och eftertanke.

⁸³ Hansson, s. 153.

⁸⁴ Ibid. s. 96-97.

⁸⁵ Ibid. s. 87.

Avslutning

Uppsatsens uttalade syfte har varit att undersöka om populärlitteraturens hårda kärna kategorilitteraturen, precis som 'högre' litteratur, kan sägas vara bärare av nyttiga aspekter eller enbart är ett medel för verklighetsflykt. Utifrån Rosenblatts och Alshaimers tankar om skönlitteraturens nyttoaspekter har en komparation gjorts med de resultat som framkommer i Hanssons läsarundersökning av kategoriböcker.

Undersökningens slutsats är att läsning av kategorilitteratur på flera avgörande sätt kan sägas konstituera ett positivt berikande på precis samma sätt som läsning av mer komplicerad och ansedd litteratur kan. Läsning av kategoriböcker kan innebära en utveckling av den språkliga förmågan, öka den empatiska förmågan och förståelsen av andra människors tankar och handlingar. Mycket pekar också på att läsare av kategorilitteratur visst lär sig saker. Flera läsare vittnar om att de i sin läsning lär sig saker om vitt skilda miljöer och tidsperioder, samt om hur samhället fungerar och hur det skulle kunna fungera. Läsningen av dylik litteratur kan alltså, precis som läsning av 'högre' litteratur, peka på alternativa möjligheter och föreslå andra vägar. Vidare kan kategorifiktionen, precis som övrig skönlitteratur, spela en viktig roll i den adolescenta människans progression, då som ett substitut för behov som omgivningen kanske inte lyckats med att uppfylla. Kategoriböckerna kan dessutom fungera som en socialt godtagbar kanal för uttryck av tabubelagda eller oönskade impulser. I böckerna kan läsaren pröva experiment som i det verkliga livet vore riskabla eller rent av farliga.

Den primära orsaken till att läsarna väljer kategoriböckerna över annan mer komplicerad litteratur framstår som att dessa i större utsträckning bereder dem avkoppling och nöje. Inget i undersökningen tyder dock på att detta skulle innebära en osund verklighetsflykt eller på något sätt fungera som en kompensation för upplevda missförhållanden i det verkliga livet. Tvärtom påminner den verklighetsflykt läsarna säger sig ägna sig åt i sin läsning av kategoriböcker om den Escarpit menar att läsare av litteratur inom det bildade kretsloppet gör. Följaktligen skulle man kunna säga att läsning av kategorilitteratur innebär en flykt från verkligheten, men då en positivt laddad sådan.

Trots att kategoriböckerna ofta är betydligt enklare uppbyggda, båda språkligt och dramaturgiskt, tyder alltså mycket på att läsningen visst kan ge något. Läsningen av dem är sällan odistanserad. Möjligheterna till reflektion och eftertanke är omvittnade av läsarna.

Ytterligare ett resultat av den här undersökningen är således att det inte existerar någon avgörande skillnad mellan läsningen av kategorifiktio och, så kallad, 'högre' litteratur, i fråga om nyttoaspekter och den förmodade eskapismen. På så sätt påminner resultatet om vad Boëthius och Hedman redan slagit fast i de tidigare behandlade undersökningarna, att den traditionella synen på de stora skillnaderna mellan 'hög' och 'låg' litteratur är överdriven.

Hur kan då dessa resultat komma att påverka vår syn på kategorilitteraturens vara eller icke vara i skolan? En viktig lärdom borde vara att inte låta populärlitteraturens kritiker skrämna lärare till att motarbeta kategorilitteraturen i skolan, utan istället utnyttja den. De elever som söker sig till denna litteratur är inte hopplöst förlorade som man kanske skulle ledas att tro om man lyssnade på dess kritiker. Snarare finns det mycket att arbeta med även inom det populärlitterära fältet, vilket denna undersöknings resultat också pekar på. I detta sammanhang är det också intressant att hänvisa till Olin-Schellers och Fasts avhandlingar om populärkulturens roll i skolan. Båda propagerar för en öppnare syn gentemot populärkulturen inom skolan, eftersom denna är en så stor del av elevernas erfarenheter och vardag. I samma andetag går det naturligtvis att lyfta fram kategorifiktio som en del av populärkulturen i stort. Undersökningen har också visat att kategorilitteraturen kan spela en avgjort viktig roll i en ung människas liv.

En möjlig invändning till att tillåta dylik litteratur i skolan är att den i mycket mindre utsträckning än mer avancerad skönlitteratur konstituerar berikande och nyttiga aspekter. Det är för övrigt en invändning som Rosenblatt skulle kunna tänkas komma med. Den här undersökningen varken styrker eller stjälpur ett sådant antagande. Trots att det tydligt framkommit att även kategorilitteratur kan spela en viktig roll i en individs bildning och utveckling, finns det inget som indikerar att den i mindre eller högre grad än annan skönlitteratur gör detta. Det kan mycket väl förhålla sig som Boëthius skriver att kategoriboksläsandet inte är artskilt från läsandet av annan skönlitteratur, men att det istället är frågan om en gradskillnad.⁸⁶ Detta ligger dock utanför den här undersökningens ansats och kan kanske tjäna som en uppfordran till ytterligare forskning inom området. Det kanske framstår som underligt att Rosenblatt, en av de viktigaste teoretikerna för den här undersökningen, inte har en helt positiv syn på populärlitteratur?

Hennes syn på populärlitteraturen påverkar dock inte den här undersökningens resultat, men är intressant att belysa lite närmare i denna kontext.

⁸⁶ Boëthius, s. 32.

Rosenblatt kan sägas inta en position gentemot populärlitteraturen som liknar den som de traditionella kritikerna till denna litteratur har. Likväl förespråkar hon inte en total bannlysning av dylika verk inom skolan. Ett sådant handlande kan snarare ha en motsatt verkan än vad man skulle önska sig, menar hon. Istället är det viktigt att samtala med elever som söker sig till sådan litteratur och uppmuntra dem till att problematisera sin läsning. Genom ett sådant handlande är Rosenblatt övertygad om att eleverna, genom den läslust böckerna ändå verkar frambringa, med tiden kommer att söka sig till bättre verk.⁸⁷ Naturligtvis är denna tydligt negativa värdering av populärlitteraturen inget som den här undersökningen ställer sig bakom, men att en varierad litterär diet är att föredra framför en enahanda torde vara självklart. Därför är det intressant att de flesta storläsarna av kategorilitteratur i Hanssons undersökning också hävdar att de läser annan litteratur när de får tillfälle. Läsning av kategoriböcker utesluter således inte att man även läser annan 'tyngre' litteratur.⁸⁸ Det verkar dessutom som om kategoriböckerna väcker en läsglädje och en hunger efter litteratur av sällan skådat slag.

Om vi nu skall sammanfatta resonemanget så får det bli i en uppmaning till att från skolans håll omvärdera kategorilitteraturen. Istället för att på lösa grunder döma ut den som olämplig bör man ta sig an den på liknande sätt som vilken annan litteratur som helst. Det är uppenbart att den har en viktig funktion i sina läsares liv och att den inte på långa vägar är så skadlig som gjorts gällande.

⁸⁷ Rosenblatt, s. 166-169.

⁸⁸ Hansson, s. 40-43.

Käll- och litteraturförteckning

Alsheimer, Leif, *Bildningsresan. Från ensidig instrumentell utbildning till sammanhangsskapande bildning* (Stockholm, 2004).

Bergqvist, Christer, mfl., ”En het fläkt av ursinne. En analys av Mickey Spillanes författarskap” i *Kiosklitteraturen. 6 analyser*, red.: Yngve Lindung (Jönköping, 1977).

Boëthius, Ulf, ”Populärlitteraturen – finns den?” i *Brott, kärlek, äventyr. Texter om populärlitteratur*, red.: Dag Hedman (Lund, 2007).

Escarpit, Robert, *Litteratursociologi*, övers.: Tollnert, Nils Peter (Lund, 1970).

Fast, Carina, *Sju barn lär sig läsa och skriva. Familjeliv och populärkultur i möte med förskola och skola* (Uppsala Studies in Education 115, diss., Stockholm, 2007).

Hansson, Gunnar, *Inte en dag utan en bok. Om läsning av populärfiktion* (Linköping, 1988).

Hedman, Dag ”Samhällsdebatterande förryttare eller eskapistiska efterslätrare? Populärlitteraturens status exemplifierad med sekelskiftets brittiska invasions-, agent- och spionfiktion, främst av William Le Quex”, *Tidskrift för Litteraturvetenskap*. 2001:1, red.: Anders Mortensen (Uppsala, 2001).

Högskoleverkets rapportserie 2001:20 R, *Core Curriculum - en bildningsresa. Utvärdering och beskrivning av ett bildningskoncept för högskolestudenter* (Stockholm, 2001).

Olin-Scheller, Christina, *Mellan Dante och Big Brother: En studie om gymnasieelevers textvärldar* (Karlstad University Studies 2006:67, diss., Karlstad, 2006).

Kiosklitteraturen. 6 analyser. red.: Yngve Lindung (Jönköping, 1977).

Lundqvist, Åke, *Masslitteraturen. Förströelse – förförelse – fara?* (Stockholm, 1977).

Persson, Magnus, "Populärkultur i skolan: Traditioner och perspektiv" i *Populärkulturen och skolan*. red.: Magnus Persson (Lund, 2000).

Radway, Janice A., *Reading the Romance. Women, Patriarchy, and popular Literature*, With a New Introduction by the Author (Chapel Hill & London, 1991).

Rosenblatt, Louise M., *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa*, övers. Sven-Erik Torhell (Lund, 2002).

Skolverket, 2006/07, Gymnasiet, Kursplaner för ämnet svenska, URL: <http://www.skolverket.se>, [hämtat 2007-05-21].

Stjärne-Nilsson, Kerstin, "Är populärlitteraturens myter oskyldiga?" i Göran Zachrisson, mfl., *Populärlitteratur* (Lund, 1972) s. 72-74.

Zachrisson, Göran, mfl., *Populärlitteratur* (Lund, 1972).